

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У КОНТЕКСТІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена розгляду процесу екологізації освітнього середовища у контексті інклюзивної освіти та удосконалення процесу підготовки шкільних психологів і соціальних педагогів для роботи з дітьми з особливими потребами. Екологічні освітні технології – ті, які не шкодять психічному, фізичному й моральному здоров'ю учнів. Робота з дітьми з особливими потребами потребує від шкільного психолога й соціального педагога спеціальної підготовки. Їх роль полягає у створенні цілісної системи підтримки, заснованої на екологічному підході і такої, що об'єднує дітей та педагогів. Така система акцентує на можливостях, а не на обмеженнях дітей. Професійно необхідними якостями спеціалістів, працюючих з дітьми з особливими потребами, є емпатія, толерантність.

Ключові слова: *екологізація освітнього середовища, екологічні освітні технології, інклюзивна освіта, толерантність, шкільний психолог, соціальний педагог, тренінг толерантності*

Постановка наукової проблеми. Коло задач, яке вирішують практичні психологи, соціальні педагоги широке: просвітницька, профілактична робота, психологічний супровід учнів, надання психологічної допомоги батькам, педагогам в оптимізації учбово-виховного процесу.

З 2010 року в освітніх учбових закладах України приділяється особлива увага організації інклюзивної освіти. Основними завданнями інклюзивної освіти є: - забезпечення диференційованого психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами; - отримання дітьми з особливими освітніми потребами освіти в середовищі здорових однолітків у відповідності з Державним стандартом загальної середньої освіти; - створення позитивного мікроклімату в загальноосвітньому учбовому закладі з інклюзивною освітою, формування активного міжособистісного спілкування дітей; - надання консультативної допомоги сім'ям, що виховують дітей з особливими освітніми потребами.

За інформацією Міністерства освіти і науки України, в інклюзивних класах навчається 2720 учнів з особливими потребами, у спеціальних класах – 5265. У Чернігівській області нині 62 школи з інклюзивною освітою, де відкрито 92 класи, здобувають освіту 115

дітей. Також працюють 8 інклюзивних груп для дітей дошкільного віку, в яких виховуються 9 дітей з особливими потребами. Такі класи та групи для дошкільників потребують додаткових фахівців: психологів, дефектологів, логопедів, соціальних педагогів.

Впровадження інклюзивної освіти вносить зміни у діяльність шкільних психологів. Їх роль – створення цілісної системи підтримки, заснованої на екологічному підході, що об'єднує дітей, педагогів, батьків, акцентує на можливостях, а не на обмеженнях дітей. Психолог супроводжує зміни шкільної корпоративної культури й допомагає вчителям адаптуватися до нових вимог професії [5, с.20].

Шкільні психологи не мають спеціальної підготовки до роботи з дітьми з особливими потребами, не дивлячись на те, що в навчальному плані підготовки психологів є такі навчальні дисципліни як «Психологічна служба освіти», «Робота з розвитку та психокорекції», які спрямовані на оволодіння студентами знаннями, вміннями та навиками роботи з дітьми з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу. Існує декілька етапів впровадження інклюзивної освіти в учбових закладах. Пройдено перший етап підготовки психологічного поля до впровадження інклюзивної освіти в учбові заклади. А саме, до навчання дітей з особливими потребами в звичайній школі ставляться позитивно більшість батьків. Для одних – це допомога у соціалізації дитини, для інших – можливість виховувати почуття поваги, турботи, співчуття. Наступний етап – трансформація уявлень, переконань учасників навчально-виховного процесу про можливість навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в учбових закладах. Дітям необхідно навчитися сприймати їх як рівних собі, а дорослим неоднорідність дитячого колективу сприймати як норму. Для цього необхідна активна робота психологічної служби, а саме – практичних психологів.

Необхідний і розвиток корекційної спрямованості навчання, в кожному окремому випадку психологічна допомога повинна відповідати специфіці особливостей психофізичного розвитку, що вимагає спеціальної підготовки.

Очевидна необхідність психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в класах (групах) з інклюзивною освітою. Головна мета психологічної й соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами – соціалізація, підготовка до самостійного життя. Але допомога й підтримка таких дітей під час навчання не повинні перевищувати необхідний рівень, інакше дитина стане залежною від такого супроводу. Отже, при вирішенні цих задач головну роль відіграє психологічна служба кожного конкретного закладу.

Основними задачами психологічної служби є підбір діагностичного інструментарію, необхідного для роботи з дітьми у відповід-

ності до наявних відхилень у розвитку, корекційна робота з дітьми з особливими потребами з урахуванням результатів психологічної діагностики; впровадження комплексних корекційних стратегій, які б містили навчальні, ігрові засоби і рекомендації з сімейного виховання.

Найголовнішою задачею з удосконалення методів роботи та впровадження інклюзивної форми навчання є підготовка практичних психологів для роботи з дітьми з особливими потребами. З метою вирішення даної задачі необхідно: 1) розробити й впровадити навчальний курс «Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими потребами»; 2) розробити та впровадити програму тренінгових занять з підготовки шкільних психологів в умовах інклюзивної освіти; 3) організація проходження психолого-педагогічної практики у загальноосвітніх закладах, де є класи корекції. Підготовчим етапом реалізації цієї задачі є формування толерантного ставлення до дітей та дорослих з особливими потребами.

Основною метою курсу «Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими потребами» є підготовка психологів та соціальних педагогів до роботи групою дітей, яка розглядається. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі задачі: вивчення студентами-психологами і соціальними педагогами проблеми порушень у психофізичному розвитку дітей дошкільного та шкільного віку й інклюзивної освіти в цілому; ознайомлення зі схемами психодіагностичного обстеження дітей з особливими потребами; оволодіння студентами методами психологічної корекції з такими групами дітей.

Мета тренінгових занять з підготовки психологів в умовах інклюзивної освіти полягає у формуванні таких компетенцій: здатність організувати групову й індивідуальну діяльність дітей у відповідності до їх вікових, сенсорних, інтелектуальних особливостей тощо; готовність вирішувати діагностичні й розвиваючі завдання; здатність здійснювати психологічну просвіту батьків, педагогів з питань особливостей психічного розвитку дітей.

Однією з задач тренінгових занять є формування емпатії й толерантного ставлення до дітей з проблемами у розвитку та їх батьків.

Навчати студентів вирішенню психолого-педагогічних ситуацій, що виникають при навчанні та вихованні дітей з проблемами розвитку, найефективніше шляхом застосування рольових ігор, арт-терапевтичних методів, тренінгових вирішень педагогічних ситуацій, вправ і т. ін.

При цьому необхідно враховувати, що студентський вік є важливим періодом у психосоціальному розвитку людини. З одного боку, саме в цьому віці оформлюються життєві орієнтації, що визначають ставлення до оточуючого світу, самого себе та інших. З іншого боку,

в особистісному розвитку людини це найбільш сенситивний період для оволодіння новими моделями соціальної поведінки. Тому важливо саме в цьому віці, зокрема в рамках університетської освіти, створювати умови для формування у свідомості студентів настановлень толерантного ставлення до інших людей й життя в цілому. На думку більшості психологів, толерантність необхідно формувати в ході процесів навчання, виховання й самовиховання. Освітній простір вищого навчального закладу може бути однією з умов формування у свідомості студента толерантного ставлення до людей, зокрема до викладачів. Студентство – це мобільна група, метою існування якої є організована за певною програмою підготовка до виконання професійних і соціальних ролей у матеріальній та духовній сфері життя. Студентству властиве активне споживання культури, розвиток пізнавальної мотивації, підвищена потреба в комунікації, соціальна активність, відносна економічна самостійність, підвищений інтерес до власної особистості, самопізнання й прагнення до розширення соціальних зв'язків.

Сьогоднішня висуває до студентів як майбутніх спеціалістів такі вимоги: високий професіоналізм, ділові й творчі якості; політична зрілість; духовна культура, моральність: відкритість, доброзичливість, уміння працювати з людьми, чуйність та увага до інших, здатність до співпраці, висока культура дискусії тощо [4]. Сучасні кваліфікаційні характеристики спеціалістів акцентують увагу більшою мірою на професійних вимогах. У них недостатньо представлені вимоги до особистісних характеристик. На нашу думку, виходом з такої ситуації є трансформація цілей освіти. Вимоги до дипломованого спеціаліста, на наш погляд, повинні містити й духовну складову, яка буде включати таку якість як толерантність. Для забезпечення формування таких особистісних утворень потрібно ввести до освітніх програм низку філософських та психологічних дисциплін, зокрема психологію толерантності.

Однак, у результаті проведеного нами емпіричного дослідження було встановлено недостатній розвиток толерантності, зокрема комунікативної толерантності, студентів психолого-педагогічного факультету. Успішне формування толерантності може бути досягнуте шляхом структурування змісту психологічних дисциплін, різних видів практики з урахуванням специфіки студентської навчальної праці, а також використанням такої технології підготовки як психологічний тренінг. Нами було апробовано тренінг комунікативної толерантності. Мета тренінгу – сприяти осмисленню студентами сутності толерантності, її ролі в набутті професіоналізму, в забезпеченні вмінь та навичок подолання інтолерантних проявів у взаємодії з іншими; розвинути здатність до емпатії, доброзичливості. Розвиток таких елементів толерантності як поважне ставлення до

точки зору іншого, вміння поставити себе на місце іншого, врахувати індивідуальність іншого, подолання стереотипного сприйняття оточуючих, навчити студента прийомам, що дозволяють розвивати в собі якості толерантної особистості.

Тренінг містить низку завдань: аналіз змісту толерантності, чинників, що впливають на формування у студента толерантних рис, набуття умінь та навичок профілактики й подолання інтолерантності у взаємодії з іншими, набуття умінь і навичок толерантної поведінки й пов'язаних з нею проявів (позитивної комунікативної установки, емпатії, толерантних рис особистості – емоційної зрілості, нормативності, впевненості в собі тощо). Розв'язання завдань формування вмінь толерантності вимагає наряду з тренінговими формами навчання використання широкого кола інноваційних методів. Провідне місце в цьому мають займати творча пошукова діяльність студентів, евристична бесіда, дискусія, діалог, «мозковий штурм», метод круглого столу, метод проєктів, рольові ігри. В результаті проведення тренінгу та використання інноваційних методів навчання були виявлені такі зміни. По-перше, зріс рівень загальної та комунікативної толерантності, збільшилася здатність до співчуття, терпимість, довіра та ін. Більшість показників інтолерантності не зазнали змін. Це, на нашу думку, пояснюється тим, що потрібно набагато більше часу та створення умов, які б сприяли формуванню толерантності не лише в рамках вищого навчального закладу, але й в умовах сімейного виховання та інших соціальних інститутів. По-друге, студенти ознайомилися з методами формування толерантності й набули відповідних навичок.

Толерантність виявляється тоді, коли соціальна дійсність, поведінка, звички, зовнішність людей піддаються оцінюванню. Від результату цієї оцінки залежить ефективність взаємодії.

Толерантність окремої людини, в тому числі й психолога та соціального педагога, залежить від особистісної схильності, в основі якої перебувають певні вроджені якості, а також досвід соціалізації. Межі толерантності у кожного спеціаліста індивідуальні, хоча існують загальні положення, які визначаються нормами суспільства, законами держави, державними нормативними документами, а шкала індивідуальних варіацій толерантності – від повного відторгнення до повного прийняття особливостей соціальної ситуації, поведінки, які піддаються оцінюванню.

Необхідність толерантного ставлення у фахівців соціальної сфери до різних соціальних груп є професійно сформованою якістю, яка показує, що лише при активній позиції соціального працівника можлива повноцінна життєдіяльність представників згадуваних груп. Без спеціального навчання толерантно ставитися до представників таких соціальних груп, як люди похилого віку, діти з особли-

вими потребами, діти-сироти, а також алко- та наркозалежні, достатньо складно.

Нами було проведене емпіричне дослідження «Толерантність у соціальній роботі», в ході якого вивчали уявлення студентів психолого-педагогічного факультету, майбутніх соціальних педагогів (46 осіб) і психологів (46 осіб) про зміст толерантності, про толерантність як рису особистості, принцип життєдіяльності та показник психологічної готовності до професійної діяльності з різними соціальними групами, включаючи дідей з особливими потребами. Майбутня професійна діяльність соціальних педагогів та психологів передбачає безпосередні контакти як з людьми «особливими», несхожими на більшість (дезадаптованими, з соціальними й медичними проблемами), так і з пересічними клієнтами, які наразі мають певні психологічні проблеми.

Для вивчення ставлення студентів до різних соціальних груп людей, які потребують особливої уваги, нами було проведено опитування із застосуванням Шкали Д.Фелдса. Перелік соціальних груп, які пропонувалися для оцінювання, містив такі категорії: діти-сироти, люди похилого віку, діти з особливими потребами, ВІЛ-інфіковані, психічно хворі, соціальні сироти, наркозалежні, алкозалежні та інваліди війни та праці.

Найбільш прийнятими соціальними групами, що потребують особливої уваги, виявилися діти з особливими потребами, соціальні сироти, інваліди війни та праці, діти-сироти. Соціальними групами, які найменш приймаються, є нарко- та алкозалежні, психічно хворі.

Аналіз отриманих даних за окремими категоріям опитаних показує, що студенти спеціальності «Соціальна педагогіка» не лише найбільш толерантні до певних груп, що потребують особливого ставлення, але й у них спостерігається виражена диференціація ставлення до різних соціальних груп: від повного прийняття (діти з особливими потребами, інваліди війни та праці, соціальні сироти) до абсолютного неприйняття (алко- та наркозалежних, психічно хворих).

Разом з цим було проведене й дослідження індивідуально-психологічних особливостей студентів указаних спеціальностей. У студентів наявна потреба в інтеграції різних виявів свого «Я», прагнення до особистісної цілісності та соціальної ідентифікації. Також актуалізується прийняття відповідальності за свій соціальний вибір та соціальну роль. У цей період продовжується формування двох найважливіших психологічних утворень: «Я»-концепції та концепції життя.

Студенти, які мають середній та високий рівень толерантності, найбільш часто використовують у взаємодії з іншими стратегію компромісу та уникнення. Студенти з низьким рівнем толерант-

ності демонструють весь набір стратегій поведінки у конфлікті, але найчастіше зустрічаються компроміс, уникнення та змагання.

Толерантність знижується за рахунок невміння бачити індивідуальність іншого, категоричності в оцінках іншого, оцінювання іншого, беручи за критерій власне «Я».

Отже, діяльність майбутнього психолога та соціального педагога потребує сформованості інтегральних якостей особистості, серед яких толерантність. Толерантність є основою такої поведінки, яка дозволяє людині за допомогою усвідомлених дій, адекватних її особистісним особливостям і ситуації, конструктивно вирішити конфлікт.

З метою розвитку толерантності необхідно формувати комплекс індивідуальних якостей, систему особистісних і групових цінностей, позитивні установки та психологічну стійкість. Для розвитку вказаних якостей можуть використовуватися психологічні технології, зокрема тренінг.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Екологічне середовище впливає на соціалізацію особистості. Ефективними екологічними освітніми технологіями є такі, що не шкодять фізичному, психічному і моральному здоров'ю учнів.

Психологічна служба вирішує проблеми супроводу в освітньому процесі дітей з труднощами в навчанні, з девіантною поведінкою, обдарованих дітей, дітей-сиріт, дітей з особливими освітніми потребами.

В Україні наразі велику увагу приділено інклюзивній освіті, яка забезпечує диференційний психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами. В ході такої освіти діти з обмеженими можливостями досягають найбільш повного прогресу в соціальному розвитку.

Уведення інклюзивної освіти підвищує роль шкільних психологів та соціальних педагогів у створенні цілісної системи підтримки, заснованої на екологічному підході, який поєднує дітей і педагогів і сконцентрований на можливостях, а не на обмеженнях дітей.

З метою вирішення проблеми розвитку інклюзивної освіти необхідно удосконалити роботу з підготовки психологів та соціальних педагогів.

Однією з форм підготовки вказаних спеціалістів є тренінгові заняття, основною задачею яких є формування емпатії та толерантного ставлення до дітей з особливими потребами в розвитку та їх батьків.

Перспективними, на нашу думку, є розробка та впровадження курсу «Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами» в програмі підготовки практичних психологів та соціальних педагогів для роботи з дітьми з особливими потребами.

Список використаних джерел

1. Асмолов А.Г. Толерантность: различные парадигмы анализа / А.Г. Асмолов // Толерантность в общественном сознании России. – М., 1998.
2. Бардиер Г.Л. Научные основы социальной психологии толерантности: Учебное пособие / Г.Л. Бардиер. – СПб.: Изд-во «МИРС», 2007. – 100 с.
3. Бардиер Г.Л. Психологическое сопровождение проявлений интолерантности и толерантности в молодёжной среде / Г.Л. Бардиер. – СПб: НПЦСП «Доверие», 2011. – 56 с.
4. Капська А.Й. Деякі особливості формування студентів до професійної діяльності / А.Й. Капська // Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів. Теорія, практика, програми. – К., 1998.
5. Лошакова И.И. Интеграция в условиях дифференциации: проблемы инклюзивного обучения детей-инвалидов/ И.И. Лошакова, Е.Р. Ярская-Смирнова // Социально-психологические проблемы образования нетипичных детей. – Саратов: Изд-во Педагогического института СТУ, 2002. – С. 15-21.
6. Никитина Н.И. Методика и технология работы социального педагога / Н.И. Никитина, М.Ф. Глухова. – М.: ВЛАДОС, 2005. – 399 с.
7. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика):Сб. науч.-метод.статей. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института, Воронеж: Изд-во НПО «МОДЕК», 2003. – 367 с.

Транслітераційний переклад списку використаних джерел

1. Asmolov A.G. Tolerantnost': razlichnye paradigmy analiza / A.G. Asmolov // Tolerantnost' v obshhestvennom soznanii Rossii. – М., 1998.
2. Bardier G.L. Nauchnye osnovy social'noj psihologii tolerantnosti: Uchebnoe posobie / G.L. Bardier. – SPb.: Izd-vo «MIRS», 2007. – 100 s.
3. Bardier G.L. Psihologicheskoe soprovozhdenie projavlenij intolerantnosti i tolerantnosti v molodjozhnoj srede / G.L. Bardier. – SPb: NPCSP «Doverie», 2011. – 56 s.
4. Kapska A.I. Deiaki osoblyvosti formuvannia studentiv do profesiinoi diialnosti / A.I. Kapska // Modeliuvannia vykhovnoi diialnosti v systemi profesiinoi pidhotovky studentiv. Teoriia, praktyka, prohramy. – К., 1998..
5. Loshakova I.I. Integracija v uslovijah differenciacii: problemy inkljuzivnogo obuchenija detej-invalidov/ I.I. Loshakova, E.R. Jarskaja-Smirnova // Social'no-psihologicheskie problemy obrazovaniya netipichnyh detej. – Saratov: Izd-vo Pedagogicheskogo instituta STU, 2002. – S. 15-21.
6. Nikitina N.I. Metodika i tehnologija raboty social'nogo pedagoga / N.I. Nikitina, M.F. Gluhova. – М.: VLADOS, 2005. – 399 s.
7. Tolerantnoe soznanie i formirovanie tolerantnyh otnoshenij (teorija i praktika):Sb. nauch.-metod.statej. – М.: Izd-vo Moskovskogo psihologo-social'nogo instituta, Voronezh: Izd-vo NPO «MODEK», 2003. – 367 s.

Скок А.Г. Экологизация образовательной среды в контексте инклюзивного образования

Статья посвящена рассмотрению процесса экологизации образовательной среды в контексте инклюзивного образования и усовершенствования процесса подготовки школьных психологов и социальных педагогов для работы с детьми с особыми потребностями. Экологические образовательные технологии – те, которые не причиняют вреда психическому, физическому и нравственному здоровью учащихся. Работа с детьми с особыми потребностями требует от школьного психолога и социального педагога специальной подготовки. Их роль в создании целостной системы поддержки, основанной на экологическом подходе и объединяющей детей, педагогов. Такая система делает акцент на возможностях, а не на ограничениях детей. Профессионально необходимыми качествами специалистов, работающих с детьми с особыми потребностями, являются эмпатия, толерантность.

Ключевые слова: *экологизация образовательной среды, экологические образовательные технологии, инклюзивное образование, толерантность, школьный психолог, социальный педагог, тренинг толерантности.*

Skok A.H. Ecologization of educational environment in context of inclusive education

The article is devoted to consideration of ecologization of educational environment in the context of inclusive education and improvement of practical psychologists' training for work with children with special needs. Inclusive education is not only a field of school psychologists' activity, but also increasing factor of their role in creation of complete support system based on ecological approach that unites children and teachers. The ecological approach is accented on opportunities of children, but not on their restriction. Those which don't damage physical, mental and moral health of listeners are considered to be ecological educational technologies.

Psychologist in educational institutions goes along with changes of school company culture and helps teachers adapt to work with children with special needs. But, first of all, the psychologist has to acquire knowledge, skills of work with such children on the basis of the tolerant attitude towards them.

Nowadays humanitarization of education content is important, it is expressed in strengthening of the subject matters that form student's spiritual culture, in enrichment of the disciplines taught in higher educational institutions with ecological and socially important components. Relations of cooperation, coauthorship, respect, attention towards another people, sincerity are in the basis of humanistic oriented education. Humanistic content of education, use of ecological educational technologies will allow future psychologists to create tolerance as readiness to work with children with special needs. Results of the empirical research "Tolerance in Social Work" are presented in the article.

Key words: *ecologization of educational environment, inclusive education, ecological Educational Technology, tolerance, practical psychologist, social pedagogue*